

Задругарство у Босни и Херцеговини

I

Прве задруге савременог облика настале су у Босни и Херцеговини истом после г. 1900, скоро четврт века после поседања ових крајева од аустро-угарске управе и више од пола века од оснивања прве модерне задруге у Рочдалу у Енглеској. Овакво задоцњење у развоју задругарства у Босни и Херцеговини могу да објасне једино тадашње заостале социјално-економске прилике ових крајева, које нису пружале објективне услове за један задружни покрет. Модерно задругарство за свој постанак претпоставља одређени стадиј развоја новчане привреде, и то такав стадиј у коме су раскинути застарели друштвени и привредни односи, а привреда, и градска и сеоска, увучена у круг капиталистичке експлоатације. У периоду од г. 1840—1900, који је значајан за задругарство напреднијих народа, јер је било у сталном успону и снажном изграђивању, у Босни и Херцеговини свега тога није било, па разуме се нису постојале ни основне претпоставке за постанак и развој модерног задружног покрета. Привреда је била примитивна и заостала, права природна привреда, с минималним прометом, који је такође имао претежно природни карактер, без јаке развијеног тржишта. Сељаштво, као најбројнији друштвени слој, груписано по крвном сродству у породичне задруге ради одбране од природних и друштвених зала, живело је у феудалним односима и целој привреди давало феудални карактер, док су малобројне градске занатске и трговачке радиности биле повезане и затворене у еснафским организацијама. Друштвено-привредни односи били су једноставни и примитивни, а тиме у некој мери и патријархални. Феудални поредак је овде диференцирао друштво у феудалне господаре (аге и бегови), којима је њихов економски положај давао и друштвену и политичку надмоћност, и рају (сељаштво), која није имала ни политичких ни друштвених права. Сељак је у природи подмиривао и своје, не мале, намете (агалук, десетина и др.), као и онај незнатни део својих потреба код занатлије и трговаца, док је главни део потреба намиривао сам у своме домаћинству. Иако су потребе феудалаца биле свакако веће и у многим друкчије од сељачких, ипак у суштини начин живота и привређивања није се знатно разликовао и издвајао од сељачког. Свој повлашћени положај и богатство, босански феудалац није искористио у циљу унапређења и подизања привредних делатности, чак ни у времену када је сав-

čan poradak na zapadu bio oдавно preživljen. Naprotiv, njemu je bogatstvo više služilo radi sjaja i lične moći nego li za uvećavanje i stvaranje novih dobara. Svakako je preterano kada se kaže da je socijalni nivo age i kmeta bio približno jednak, pošto to ne odgovara ni duhu toga poretka ni istorijskim činjenicama. Ali je neosporno da je tadašnji primitivizam uneo u društveno-privredne odnose nečeg patrijarhalnog, nečeg što će kapitalizam u svome razvojnem nastupu sve više brisati, i najзад избрисати.

С аустројском окупацијом почео је период постепеног преображаја дотадашњих друштвено-привредних односа у Босни и Херцеговини. Новчана привреда, која је у прилично брзом темпу продирала у земљу, стварала је нове односе и чинила да се стари начин живота полако напуштао и попримао нове форме. У земљу је ушла знатна множина новца; новац, који је раније више служио као драгоценост која је указивала на богатство и моћ појединаца него што је био прометно и платежно средство, постао је средство плаћања у промету и мерило вредности. До ових промена нужно су довели нови фактори који су се појавили у животу ових крајева. Снабдевање регуларне окупационе војске, која је проводила пацификацију земље и ударала темеље једном новом поретку, требало је потпуно осигурати. Исто тако, с војском се доселио и настанио овде одмах у почетку и велики број странаца, који је значајно допринео изградњи нових друштвено-привредних односа код нас. То су разни официри, чиновници, трговци и занатлије, чије су животне потребе биле различне и далеко веће од потреба домаћег становништва. Из свега овога настајао је полагао један нови и интензивнији живот, који се ускоро почео да осећа, нарочито по босанским градовима. Јер иако су од притицања новца у земљу вукли највећу корист разни подузетници који су дошли с војском, ипак су и домаћи људи, а нарочито трговци, имали од тога користи. Међутим гро народа, сељаштво, тешко се сналазио и прилагођавао новим приликама. Већ у августу 1878 г., аустројска управа је одредила посебном наредбом да се «у Босни и Херцеговини у будуће, док се не установе други темељи на којима ће се одређивати порез, намирује десетина у новцу према тржним цијенама» (Извјештај с управи Б. Х., 1906 г. стр. 385). Последнице ове одредбе, која је на неки начин званично укидала дотадашњу натуралну привреду и декретирала новчану, као и уопште стање сељаштва у новим приликама, приказује сама земаљска влада овим речима: «Ова одредба значи понајприје, да се од оне овелики своте, што ју је у земљи издала војна и цивилна управа те њени намјештеници, има од прилике износ од 8 милијуна круна

годишње комплицираним путем органичког колања вратити у земаљску благајницу. Но оvdје се догоди један од оних процеса, који се по природним законима згађају увијек у оваквим случајевима. Сељачки произвођач доби најмање од новца, који је прије споменутиим начином колао по земљи; но сељачки произвођач морао је свакако да задовољи захтјеву порезних уреда гледе плаћања десетине у новцу. . . Као и другдје, тако и оvdје није мало сеоско господарство могло властитом снагом прећи промјеном подрукције у новчано господарство, па се је тако као прва посједица новог господарења појавила трајна јака потреба вјересије« (Извј. стр. 344).

2

Свакако се градско становништво брже могло да прилагоди новим приликама, иако је то било уз знатне потресе и жртве. По босанским касабима странци су све више оснајали привредне позиције, и својим надирањем пружали домаћим примјере новог начина привређивања. Од домаћих, само су појединци који су били окретнији и подузетнији успевали да иду у корак с новим временом, док већина домаћег градског становништва, препуштена сама себи, без довољно спреме и капитала, није у почетку била дорасла за утакмицу с окретнијим и спремнијим странцима. Дух либерализма у привреди тога времена није нигде погодовао привредно слабим и невештим, па је и у нашим крајевима неминовно довео до многих пропадања и уништења. За то је бацана кривица на странце, не потпуно без разлога, пошто је нова власт у многом повлашћивала странце и ишла им на руку. Ипак тиме није довољно уочаван и схваћан прави смисао новог стања, који је из основа мењао дотадашње привредне односе, јер је остало и даље веровање да ће се одржати стари односи и стари начин живота. Међутим како су странци све јаче продирали у привредном животу и домаће све више потискивали, увидело се најазад да се странцима може дати ефикасан отпор једино путем организације на национално-конфесионалној основи. И као што је на културно-просветном пољу значење организације дошло по први пут до изражаја у борби за верску аутономију, тако је непосредно иза тога и наслањајући се на аутономну борбу уочена велика вредност задругарства за привредну борбу, које је стављено у први ред као најпогоднија организација да се здружи ситне привредне снаге. Стварно, колективне снаге домаћег становништва обухватале су нови поредак у етапама: средином деведесетих година прошлог века почела је прва, као једино могућа у томе часу, борба за црквено-школску аутономију, почетком овог века почело је прво

привредно окупљање и организовање, док су прве политичке организације створене уз много напора тек уочи анексије.

После г. 1900 почињу се оснивати многе задруге по босанско-херцеговачким градовима, а задругарство постаје готово једина parola за привредно организовање домаћег света. Оснивају се само кредитне задруге, јер је капитал и кредит неопходан темељ сваког напредовања. Г. 1904 основана је као прва задруга у Босни и Херцеговини »Српска штедионица, а. с. о. ј.« у Сарајеву, а следећих година сличне установе оснивају се и по другим местима, и то најпре претежно као задруге с ограниченим јамством, а доцније и као акционарска друштва (Зеница, Требиње, Бос. Нови, Фоча, Гацко и др.). Да је у тадашњим приликама и за ову сврху најпогоднија задружна форма, види се најбоље и из начина на који је скупљан капитал првих наших задруга. Да цитирамо из једног проспекта из тога времена: »По једном удјелу уплаћује се 1 круна недјељно и уплаћивање траје 4 године, кроз које ће вријеме 1 удјео бити уплаћен 20 круна. Осим тога при упису полаже се на име уписине 1 круна по сваком удјелу. . . « Као што се види, иде се затим да се прикупе ситни капитали, пошто већих нема у земљи, и то полако, и начин којим се и доцније задруге једино служе. На крају проспекта каже се: »Међусобним удруживањем потпомажемо себ и општи привредни напредак, и само путем удруживања стању ћемо бити осигурати себи привредну будућност«, што значи да се већ тачно оцењују нове прилике и реалне могућности домаћег становништва. Веома је карактеристично да с ови позиви били од речи до речи исти у разним местима, и чега треба закључити да је у организовању првих наших градских задруга постојала нека планска акција.

Међутим, брзо се увидело да ове кредитне задруге ни по капиталима које су успеле да скупе, ни по начину којим је ишло то скупљање, не могу да задовоље све веће потребе градске привреде која се налазила у развијању. Стога упоредно с оснивањем задруга с ограниченим јамством, оснивају се и градовима и банке и штедионице као деоничарска друштва (прва је основана у Мостару г. 1903; то је уједно и први домаћи новчани завод у Босни и Херцеговини). У једном саопштењу из г. 1907, управни одбор Српске банке д. д. у Мостару каже: »Вјеран своје досадањем правцу, наш ће завод и у будуће, као чисто трговачко подuzeће, гајити у свом пословању најтјешње везе са трговачким свијетом ових земаља, а тежиће особито за тим да оправда свој задатак снажним подизањем трговине и обрта, као и потстрекивањем на штедњу свих слојева народа.« И не само то. Ојачалој трговачкој привреди наших градова није могао да служи спори ход задруга, и поред

тога што су се те задруге добро развијале и брзо напредовале. Стога су ускоро све ове градске задруге, које су успеле да прикупе капитал и развију рад, претваране једна по једна у деоничарска друштва, и тиме затварале круг свога чланства, напуштајући постепено задружне принципе самопомоћи и узajамне помоћи. Карактеристично је оправдање које је тим поводом давано. Тако за претварање највеће од тих задруга, сарајевске, поднесен је из редова задругара скупштини задруге од 30 априла 1907 г. предлог, у коме се, поред осталог, каже: »Штедионице по систему Рајфајзенових неоспориве су врхунске једности за штедњу, нарочито за сиромашније сталече и сељаке, али се у трговачким центрима као што је Сарајево може напредно радити само банком као акционарским друштвом« (предлог Александра Бесаровића, Јове Пешута и Данила Димовића, в. Српску ријеч од 1-5-1907). И пред прошли светски рат, по босанским градовима остала је само успомена на те задруге, прве сабираче домаћих капитала, а место њих скоро у сваком граду Босне и Херцеговине деловале су у то време банке и штедионице као акционарска друштва, које су за приступ ширих слојева народа остале посве затворене. Тадашњој напредној градској привреди није погодно дао демократски задружни режим, као ни опште-народни привредни програм, па је сасвим природно да су њени носиоци ишли за тим да, поред осталог, створе и своје посебне кредитне организације. Али је неразумљиво да су те тежње, које су у ствари испољавале у првом реду егоизам једног уског горњег друштвеног слоја, могле да остваре без икакве опозиције на рачун целе народне заједнице. Изгледа да је то било могуће само због тога што се тај друштвени слој нагло издигао изнад своје средине, и у њој задобио знатан углед и утицај.

Међутим после рата, градске задруге у Босни и Херцеговини дају посве друкчију слику развитка и показују тенденцију све већег ширења и напредовања, што ћемо овде додирнути само укратко. Одмах после рата, осниване су многе градске задруге, у првом реду занатлијске, као и разне кредитне, без много плана, а често и без довољно задругарског осведочења. Многе од тих задруга налазиле су се изван савеза и често биле задруге само по форми, тако да на задругарство ових крајева нису имале виднијег утицаја. Први јачи задружни потхват у градовима дали су државни службеници помоћу Савеза набављачких задруга државних службеника у Београду, који су своје задруге с успехом оснивали и развијали, тако да ових задруга данас има на територији Босне и Херцеговине око 60. То су у првом реду потрошачко-набављачке задруге, а затим и кредитне. — Други карактеристичан потхват у после-

ратном градском задругарству заснива се — слично као и пре рата — на национално-конфесионалној концепцији и стоји под окриљем водећих културних друштава Напретка, Просвете и Гајрета. Идеја је настала из тежње да се створи нова кредитна организација када је функција приватних банака акционарског типа под утицајем кризе ослабила и малаксала. Ови покушаји задругарства на бази национално-конфесионалне солидарности дали су досада значајне резултате, нарочито код Хрвата, који су још г. 1924 основали први своју Напреткову задругу и досада знатно развили и проширили послове. У последње време Хрвати су основали Напреткове задруге по разним местима у држави и повезали их у Савез Напреткових задруга у Сарајеву. Сличне покушаје предузели су муслимани помоћу Гајрета (г. 1933) и православни Срби помоћу Просвете (г. 1934). — Поред тога, после рата осниване су и многе друге градске задруге, од којих неке и данас успешно раде.

(Свршите се)

Тодор Крушевац